

SODALITATES QUONDAM ET NUNC
TUDÓS TÁRSASÁGOK EGYKOR ÉS MA

SZERKESZTETTE

BÉKÉS ENIKŐ – KASZA PÉTER – MOLNÁR DÁVID

CONVIVIA NEOLATINA HUNGARICA 6.

Sodalitates quondam et nunc
Tudós társaságok egykor és ma

Szerkesztette

BÉKÉS ENIKŐ – KASZA PÉTER – MOLNÁR DÁVID

Lazi Könyvkiadó

ELTE | HTK
IRODALMTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET

ELTE HTK Irodalomtudományi Intézet

2025

A konferencia létrejöttét támogatta:
SZTE BTK Klasszika-Filológiai és Neolatin Tanszék
ELTE HTK Irodalomtudományi Intézet

A kötet megjelenését támogatta:
MTA Könyv- és Folyóirat-kiadó Bizottsága

SZTE BTK Klasszika-Filológiai és Neolatin Tanszék
ELTE HTK Irodalomtudományi Intézet

Olvasószerkesztő: MOLNÁR ANNAMÁRIA
A névmutatót készítette: SZILÁGYI N. ZSUZSA

© Szerzők, 2025
© Lazi Könyvkiadó, 2025

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió-
és televízióadás, valamint a fordítás jogát egyes fejezeteket illetően is.

A borítón: Andrea di Piero Ferrucci: Bartolomeo da Saliceto síremléke, 1412.
Bologna, Museo Civico Medievale

ISBN 978-963-267-693-7
ISSN 2416-125X

Kiadja a Lazi Könyvkiadó Kft.
Felelős kiadó: a kiadó igazgatója
Nyomdai előkészítés: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomdai kivitelezés: A-Színvonal 2000 Nyomdaipari Kft.
6722 Szeged, Honvéd tér 5/B
Felelős vezető: Arday Zsolt

Tartalom

Előszó	11
--------------	----

BAROKK IRODALOM ÉS LELKISÉG KUTATÓCSOPORT

BAJÁKI RITA

„Régenten deák nyelven” A 17. század második felében latinból fordított magyar nyelvű imakönyveinkről	15
---	----

SZÁDOCZKI VERA

Náray György élete és munkái levéltári források tükrében	29
--	----

BÁTHORY ORSOLYA

Görög szerzők Pázmány Péter műveiben	49
--	----

SZELESTEI N. LÁSZLÓ

„et Concionator, et Poeta” Gyalogi János (1686–1761)	61
--	----

BÉL MÁTYÁS NEOLATIN MŰHELY

TÓTH GERGELY

A 18. századi latin nyelvű tudományos irodalom kutatásának helyzete napjainkban (Részleges áttekintés, problémafelvetésekkel, témaötletekkel) ...	73
---	----

BENEI BERNADETT

<i>Chronologia nova Hungariae nascitur</i> : Timon Sámuel <i>Epitóméj</i> ának előzményei és főbb tulajdonságai	87
---	----

JARMALOV REZSŐ

- I. Anjou Károly uralomra jutásának története – nem(csak) elbeszélő
források alapján. Esettanulmány Otrókosi Főris Ferenc *Historia*
Ecclesiastica Hungarorum című művéről 99

KIS IVÁN

- Kaprinai István *Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad*
regis Hungariae című műve. A szerző forráshasználata és történetírói
módszerei 109

SÁNTA SÁRA

- „Legi singulas paginas, risique.” Egy ókortudományi vita
Magyarországon a 18. század második felében 117

TÓTH ANNA JUDIT

- Kéri Borgia Ferenc: *A kelet császárai – Prolegomena* 131

SPECULUM KUTATÓCSOPORT

MOLNÁR DÁVID

- Cave coitum!* Thurzó Zsigmond, váradi püspöknek címzett egészségügyi
intelmek Antonio Gaziótól 149

ORBÁN ÁRON

- A respublica litteraria* és a „természet csodái”. Magyarországról küldött
szervetlen *naturalia* Ellebodus, Purkircher és Clusius levelezésében 161

LIGETI ZSUZSANNA

- A sárospataki Csécsi-kéziratok néhány tisztázásra váró kérdése 173

KULCSÁR PÉTER HISTORIOGRÁFIAI KUTATÓCSOPORT

KASZA PÉTER

- Két udvar közt félúton. Verancsics Antal 1551. évi eseményeket
elbeszélő töredékéről 183

NAGY GÁBOR	
A 16–18. századi könyvolvasók Zermegh Jánosa	197
SZEBELÉDI ZSOLT	
Ritka és egyedi szavak Szerémi György emlékiratában	209
GYULAI ÉVA	
Verancsictól Mommsenig – A berlini Verancsics-kódex és tanulságai	217
BAKOS DZSENIFER EMÍLIA	
„Aucesamum” Azonosítatlan forrás a pápai vár történetéről a hosszú háború korában	249

MOLNÁR PÉTER	
„[...] uxorem quartam ducet et ex ea heredem habebit.” Ellenzéki morgolódás Mátyás Magyarországn, 1480 táján	261
TUBAY TIZIANO	
Pietro Ranzano <i>Annales omnium temporum</i> című művének kézírata és szerkezete: megközelítések és problémák	269

HATÁRTERÜLETEK

MÁTÉ ÁGNES	
Eurialus, a ló, és a <i>Historia de duobus amantibus</i> spanyol és lengyel illusztrációi a 16. századból	285
MAJOROSSY IMRE	
„[...] difficilis res est” Latin nyelvű ajánlások Telegdi Miklós postilláinak első kötetéhez	299
SZABÓ ÁDÁM	
Romlás vagy fejlődés? A jezsuita Antonio Possevino és az antitrinitárius történelemszemlélet	311

SZÖVEGPRODUKCIÓ ÉS SZÖVEGÉRTTELMEZÉS

ARMANDO NUZZO – SZOVÁK KORNÉL – VISEGRÁDI RENÁTA

Adalék Coluccio Salutati magyar vonatkozású állami leveleinek
készülő kritikai kiadásához 323

SIMON LAJOS ZOLTÁN

Egy velencei patrícius utazása a világ végére (Janus Pannonius:
Panegyricus ad Jacobum Antonium Marcellum 314–446) 331

FRAZER-IMREGH MONIKA

Sodalitas epistolarum – Görög-latin versidézetek Angelo Poliziano
Levelei I–II. könyvében 341

JANZSÓ MIKLÓS

„Tū vero audi sapientissimos viros [...]” Ludovico Odasi
gyászbeszédeinek forrásai 353

JUHÁSZ DANIELLA

Familiaris explanatio. Jodocus Badius Ascensius *Aeneis*-kommentárja 365

MÓRÉ TÜNDE

A főúr mint hős a 17. század elején. Temetési orációk
Nádasdy Ferenc és Thurzó György felett 377

POSTA ANNA

Georg Hochschild apokaliptikus centója 389

A 18. SZÁZADI NEOLATIN KÖLTŐK TÁRA

BALOGH PIROSKA

A neolatin irodalom értelmezése és kutatása a magyarországi
irodalomtörténeti összefoglaló kézikönyvekben 1711-től napjainkig 403

BÍRÓ CSILLA

Szűz Mária-tisztelet Halápy Konstantin piarista szerzetes költeményeiben ... 423

RÉDEY-KERESZTÉNY JÁNOS

Hol van Árkádia, a költészetnek hazája? Gondolatok a 18. századi
magyarországi latin Árkádia *communitas*-eszméjéről 437

TÓTH SÁNDOR ATTILA

- Epigramma és történetírás Babai Ferenc jezsuita szerzetes
életművében (Babai verses életrajzai: királyok, nádorok,
esztergomi érsekek) 451

TÓTH SÁNDOR MÁTÉ

- Virtus et pax*. Az első koalíciós háború lezárása
Joachim Hödl 1798-as elégiáiban 467

KEISZ ÁGOSTON

- A pindarosi metrika útvesztőiben. Hogyan értelmezte
Ungvárnémeti Tóth László Pindarosz metrumát? 479

BÉKÉS ENIKŐ

- A magyarországi neolatin irodalom kézikönyve: egy tervezet
bemutatása 493

- Névmutató 501

A 18. századi latin nyelvű tudományos irodalom kutatásának helyzete napjainkban

(Részleges áttekintés problémafelvetésekkel, témaötletekkel)

A mostoha sorsú 18. század – bevezető gondolatok

Az aratnivaló sok, de a munkás kevés¹ – ezzel a jól ismert igeverssel lehetne jellemezni a 18. századi latin nyelvű tudományos irodalom kutatásának jelenlegi állapotát. A magyarországi művelődés eme vidékein ugyanis nagy gabonatóblák állnak szinte érintetlenül, s nincs, aki betakarítsa a termést. Nem kell hosszan bizonygatni, hogy ez az elhanyagoltság közép- és hosszú távon káros, mert egy egész korszakról alkotott képzetünket befolyásolhatja, sőt, téves irányba viheti, ha nincs folyamatos művelés, vagyis ha nincsenek kutatók, akik naprakész módon tudnak számot adni egy-egy szerzőről, műről vagy egy-egy tudományág fejlődéséről.

Ellenpéldák bőven akadnak a honi irodalomtörténetből. Reformkori irodalmunk például folyamatos diskurzusok terepe, de a középkori krónikairodalom sem panaszkodhat. A humanista szerzők is vonzóbb témának mutatkoznak, mint a 18. századiak; ami érthető is, mert hiszen a neolatin irodalommal foglalkozó kutatók általában Vergiliusszal és Liviusszal töltötték el legszebb ifjúi éveiket, vagyis klasszika-filológusok, s így általában nagy hatással vannak rájuk a humanisták, az antikvitás felfedezői és csodálói. Ehhez képest a 18. század érett neolatin irodalma kevésbé tűnhet érdekesnek és kíváncsnak.

Ehhez járul még, hogy a 18. századi magyar történelemre és művelődésre régóta ráakódtak negatív értékítéletek. A historikusok ezt az érárt gyakran eseménytelennek, érdektelennek, az irodalomtörténészek pedig sivárnak, nemzetietlennek tartották.² Emellett a korabeli protestáns egyháztörténet kutatói (akik általában

¹ Mt 9, 37.

² Az irodalomtörténetben sokáig mélypontnak tekintették a század magyar literatúráját. Toldy Ferenc nevezetes munkájában ez a korszak „a hanyatlás kora” (tudniillik az 1711 és 1772 közötti időszak). Lásd TOLDY Ferenc, *A magyar nemzeti irodalom története a legrégibb időkől a jelenkorig rövid előadásban*, 4 köt. (Pest: Athenaeum Kiadó, 1872), 1: 99. Pintér Jenő később már egyenesen

szintén protestáns háttérűek voltak) ugyancsak elég kedvezőtlenül ítélték meg ezt az időszakot, hiszen nem ok nélkül a kíméletlen katolikus restaurációt, a protestáns egyházak módszeres elsorvasztásának évtizedekig tartó kísérletét látták benne.³ A marxista történetírásban pedig „Magyarország gyarmatosításaként” írták le a korszakot – értelemszerűen egyfajta Habsburg-kolonizációt értve ez alatt –, ami szintén sötét árnyékot vetett a századról alkotott képzetekre.⁴

Az alábbiakban megkíséreltem bemutatni, hogy a 18. századi neolatin tudományos irodalom egyes régióiban hogyan halad a kutatómunka. Teljes képet nyilván nem tudok adni egy szűkre szabott tanulmányban; inkább azokat a területeket vizsgáltam meg alaposabban, amelyeket fontosabbnak tartottam, míg másokat csak érintőlegesen tárgyaltam. Kis áttekintéssel csupán azt szeretném jelezni, hogy hol érzékelek nagyobb lemaradást, hiányokat az anyag feltárásában, s emellett általában az egyes területekről, azok jelentőségéről is szólok.⁵

„nemzetietlen kornak” nevezi ugyanezt az időszakaszt. Lásd erre ALSZEGHY Zsolt, „Nemzetietlen-e irodalmunk »nemzetietlen« kora?”, *Irodalomtörténet* 31, 1. sz. (1942): 1–13. A korszakolás és a korszakhatárok problémájára újabban lásd TÜSKÉS Gábor, „A 18. századi irodalom korszakolásának kérdéséhez”, *Irodalomtörténet* 100, 4. sz. (2019): 369–392. Világos, hogy a negatív minősítéseket Toldy és Pintér a szűkebben vett magyar nyelvű irodalomra értették, de ennek ellenére az ilyen jelzők, bélyegek szélesebb körben is éreztetik a hatásukat. Fontos megjegyezni, hogy a korabeli latin nyelvű tudományos literatúra az irodalmároknál sokszor negatív összefüggésben jelent meg, amolyan papos, avitt produktumokként, amelyek agyonnyomják a nemzeti irodalmat, illetve a nemzeti nyelv használatát. Lásd még erre Alszeghy idézett tanulmányát.

³ ZSILINSZKY Mihály, szerk., *A magyarboni protestáns egyház története* (Budapest: Athenaeum Kiadó, 1907), 331–512; ZOVÁNYI Jenő, *A magyarországi protestantizmus története*, 2 kötet. (Máriabesnyő–Gödöllő: Attraktor Kiadó, 2004), 2:5–180. Kiemelkedően fontos ezen a téren Mályusz Elemér erősen protestáns nézőpontú dolgozata: MÁLYUSZ Elemér, *A türelmi rendelet: II. József és a magyar protestantizmus* (Budapest: Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, 1939; új kiadása: Máriabesnyő–Gödöllő: Attraktor Kiadó, 2006). Mályusz már korábban is élesen kritizálta a Hóman Bálint és Szekfű Gyula által írt nevezetes *Magyar történet* Szekfű által írt részeit, különösen pedig a 18. századról szóló szakaszt, amelyet kollégája „virágzó” korszaknak tartott. Lásd erre ERŐS Vilmos, „Szekfű és Mályusz vitája a »Magyar Történet«-ről”, *Századok* 131, 2. sz. (1997): 453–476.

⁴ MÓD Aladár, *400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért* (Budapest: Szikra Könyvkiadó, 1945), 46; KOSÁRY Domokos, *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába II. (1711–1825)* (Budapest: Művelt Nép Könyvkiadó, 1954), 13.

⁵ Munkám elkészítésében nagy segítségemre volt Kosáry Domokos monográfiája: KOSÁRY Domokos, *Művelődés a XV/III. századi Magyarországon* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1996). A korszakhoz szintén alapvető: SZELESTEI N. László, *Irodalom- és tudománysszervezési törekvések a 18. századi Magyarországon 1690–1790*, Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai: Új sorozat 4 (Budapest: OSZK, 1989). Lásd még Gábor TÜSKÉS és Éva KNAPP, „History of the Neo-Latin Studies in 18th-Century Hungary”, in *Prismes irisés: Textes recueillis sur les littératures classiques et modernes pour Olga Penke qui fête ses soixante années*, szerk. GYIMESI Tímea, 185–200 (Szeged: Klebelsberg Kuno Egyetemi Kiadó, 2006). A frissebb irodalomhoz hasznos segítség volt még: KŐSZEGHY Péter és TAMÁS Zsuzsanna, szerk., *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon: Középkor és kora újkor, I–XIV* (Budapest: Balassi Kiadó, 2003–2014). (Továbbiakban: *MAMŰL*). Igen fontos tájékozódási pontot jelent a korszak tudományos irodalmában a *Magyar Remekírók* antológiasorozat nemrég megjelent két vaskos kötete: TÜSKÉS Gábor, szerk., *Magyarországi gondolkodók: 18. század: Bölcsészettudományok, I–II* (Budapest: Kortárs Kiadó, 2011–2020). Ezenkívül a *Convivia Neolatina Hungarica*

Dolgozatomban emellett szeretném bemutatni a 2023-ban alapított Bél Mátyás Neolatin Műhelyt (BMNM) és annak tagjait is. A kutatócsoport célja ennek a nagy kutatási területnek, vagyis a 18. századi neolatin irodalomnak a művelése – nem zárkózva el a 17. századtól sem, mivel az nem válik el tőle élesen a latin irodalom tekintetében. A műhely tagjai már régóta együtt dolgoznak különböző projekteken, így 2011 óta Bél Mátyás *Notitiája* kiadatlan részeinek megjelentetésén, illetve Révay Péter *De monarchia* című művének kiadásán. A 6. Neolatin Konferencia felhívása, vagyis a kutatócsoportok bemutatkozásának lehetősége adta az ösztönzést, hogy sokévrnyi együttműködés után (fél)hivatalosan is kutatóközösségként mutakozzunk be.⁶

Történetírás a 18. században

A történelem és különösen az egyháztörténet mondhatni „stratégiaiilag” is fontos volt a korszakban, mindkét tábornak – katolikusnak és protestánsnak egyaránt – szüksége volt rá.⁷ A katolikusoknak az egész országra kiterjedő restauráció megalapozása, a pozíciók, javadalmak, birtokok és a lelkek visszaszerzése miatt volt elengedhetetlen.⁸ A protestánsoknak pedig a 17. század nagy katalizmái, a gyászévtized, és a fokozódó állami represszió miatt volt alapvető érdekük a visszatérítés: egyrészt bizonyítaniuk kellett a létezéshez való jogot, másrészt dokumen-

szoroztatban – amelynek e kötet a legfrissebb darabja – számos tanulmány jelent meg a témában; ezekre az alábbiakban hivatkozni fogok. Úgy gondolom egyébként, hogy a *Convivia*-szériának a fontossága éppen abban áll, hogy helyet, fórumot biztosít az aktuálisan folyó neolatin kutatásoknak, másrészt pedig a neolatin művek és szerzők iránt érdeklődők részére szemlét biztosít a kutatás helyzetéről.

⁶ A Bél Mátyás Neolatin Műhely (*Officina Neolatina ex Matthia Belio nominata*) tagjai: Benei Bernadett, Gözsy Zoltán, Jarmalov Rezső, Kis Iván, Santa Sára, Tóth Gergely, Tóth Péter. A *Notitia* kiadására lásd alább. Révay Péter művének kiadása: RÉVAY Péter, *De monarchia et Sacra Corona Regni Hungariae centuriae septem – A magyar királyság birodalmáról és szent koronájáról szóló hét század*, szerk., bev., jegyz. TÓTH Gergely, szerk., ford. TÓTH Gergely, BENEI Bernadett, JARMALOV Rezső és SANTA Sára, 2 kötet. (Budapest: BTK TTI, 2021). Az egyes tagok kutatásaira a tanulmány további részében hivatkozom.

⁷ A korabeli történetírára újabb áttekintés, nemzetközi kontextussal: ERŐS Vilmos, *Modern historiográfia: Az újkor történetírás egy története* (Budapest: Ráció Kiadó, 2015), 69–82; SOÓS István, „Felzárkózás vagy lemaradás? Történetírás a 18. századi Magyarországon”, in *Clio inter arma: Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról*, szerk. TÓTH Gergely, Magyar Történelmi Emlékek: Értekezések, 227–251 (Budapest: MTA BTK TTI, 2014).

⁸ Újabbán lásd MOLNÁR Antal, „Bzensky Rudolf jezsuita történetíró és az erdélyi örmények”, in MOLNÁR Antal, *Lebetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században*, TDI Könyvek 8, 213–223 (Budapest: L’Harmattan Kiadó, 2009); SZABADOS György, „Jezsuita sikertörténet (1644–1811): A magyar történettudomány konzervatív megteremtőiről”, in TÓTH, *Clio inter arma...*, 203–226.

tálni a károkat, vagyis azt, hogy mi az, ami elveszett, mi az, amin keresztülmentek, és mi az, ami még megmaradt.⁹

Ezeket a tudományos régiókat elég alaposan kutatták, katolikus oldalon is. Hevenesi Gábor szerepét, munkásságát jól ismerjük Szelestei N. László, illetve Soós István munkáiból.¹⁰ A református lelkészből katolikussá lett Otrokocsi Főris Ferencel és kéziratban maradt egyháztörténetével a Bél Mátyás Neolatin Műhely tagja, Jarmalov Rezső foglalkozik,¹¹ a sokoldalú és tehetséges Timon Sámuellel pedig a kutatócsoport másik részvevője, Benei Bernadett.¹² De itt van például a jezsuita Péterffy Károly (1700–1746): *Sacra Conciliája* ugyancsak egy kvázi katolikus egyháztörténet, s bár erősen polemikus felekezeti szempontból, de már reflektál protestáns és katolikus szerzőkre, érdekes tehát a korabeli történész-diskurzus miatt is.¹³ Még sincs senki, aki komolyabban foglalkozna vele. Ugyanilyen kevésbé kutatott figura a jezsuita Schmitth Miklós (1707–1767) és hatalmas életműve, például az egri püspökségről írott munkája.¹⁴ Mihez kezdünk vele, ki fogja olvasni? Nem lehet még elmenni a különleges sorsú Kolinovics Gábor (1698–1770) mellett sem: hatalmas,

⁹ Vö. RITOÓK Zsigmondné [Szalay Ágnes], „Debreceni Ember Pál egyháztörténetének kéziratai”, *Magyar Könyvszemle* 89, 2. sz. (1973): 175–185, 180–182, 185; 3–4. sz. (1973): 364–376; TÓTH Gergely, „A mellőzéstől a hitvitákön át a nagy egyháztörténetekig: a magyarországi reformáció a 16–18. századi történetírásban”, in *Egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 16. században*, szerk. VARGA Szabolcs és VÉRTESI Lázár, *Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis* 1, 409–422 (Pécs: Pécsi Hittudományi Főiskola Pécsi Egyháztörténeti Intézet, 2017), 417–419; TÓTH Gergely, „Historia querelarum: Sérelmekből összeálló egyháztörténet Okolicsányi Pál *Historia diplomatia* című munkájában”, in *A reformáció emlékezete: Protestáns és katolikus értelmezések a 16–18. században*, szerk. SZÁRAZ Orsolya, FAZAKAS Gergely Tamás és IMRE Mihály, *Loci Memoriae Hungaricae* 7, 217–227 (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018); CSEPREGI Zoltán, „A személyes emlékektől a kanonizált hagyományig: a magyarországi reformáció historiográfiája a kora újkorban”, in *Az egyháztörténet-írás története Magyarországon*, szerk. FAZEKAS Csaba és RADA János, 32–43 (Miskolc: Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2022).

¹⁰ SEZELESTI N. László, „A jezsuiták történeti forrásgyűjtésének kezdetei Magyarországon”, *Magyar Könyvszemle* 103, 3. sz. (1987): 161–172; Soós István, „Kishevesi Hevenesi Gábor (1656–1715)”, *Vasi honismereti és helytörténeti közlemények* 33, 1. sz. (2006): 5–23.

¹¹ JARMALOV Rezső, „Otrokocsi Főris Ferenc műve a magyar egyháztörténetről”, *Fons* 29, 4. sz. (2022): 461–480; JARMALOV Rezső, „Otrokocsi Főris Ferenc *Historia Ecclesiastica Hungarorum* című művének kéziratái és szövegproblémái”, in *A latin nyelv a kora újkori Magyarország és Erdély kultúrájában és művelődésében*, szerk. BÉKÉS Enikő, KASZA Péter és MOLNÁR Dávid, *Convivia Neolatina Hungarica* 5, 185–196 (Szeged: Lazi Könyvkiadó, 2023). Lásd még jelen kötetben megjelent tanulmányát.

¹² BENEI Bernadett, „»Non tam stylo, quam veritati studuim«: Timon Sámuel új szemléletű forráskritikája az *Epitome Chronologica Rerum Hungaricarum* c. munkájában”, in *Scientiarum miscellanea: Latin nyelvű tudományos irodalom Magyarországon a 15–18. században*, szerk. KASZA Péter, KISS Farkas Gábor és MOLNÁR Dávid, *Convivia Neolatina Hungarica* 2, 53–59 (Szeged: Lazi Könyvkiadó, 2017). Lásd még jelen kötetben megjelent tanulmányát.

¹³ CAROLUS PÉTERFFY, *Sacra concilia ecclesiae Romano-Catholicae in regno Hungariae celebrata... Tom. I–II*, (Viennae–Posonii: Kaliwoda–Royer, 1742); személyére összefoglalólag, a (jóval) korábbi irodalommal lásd SZABADOS György, „Péterffy Károly”, in KÖSZEGHY és TAMÁS, *MAMŰL*, 9:162.

¹⁴ Az említett mű: NICOLAUS SCHMITTH, *Episcopi Agrienses, fide diplomatum concinnati, I–II* (Iaurini: Streibig, 1763); személyére lásd újabban SZILAS László, „Schmitth Miklós”, in KÖSZEGHY és TAMÁS, *MAMŰL*, 10:258.

nagyrészt kézíratos életművéből említést érdemel a 18. század első két évtizedének aprólékos krónikája, saját önéletrajza, vagy az általa összeállított okmánytárak. Még sincs magyar kutatója – ezzel szemben szlovák már van.¹⁵

Ami a 18. század második felének nagy jezsuita historikusait illeti, nem lehet mondani, hogy ne esne szó Pray Györgyről, Katona Istvánról, vagy éppen Wagner Károlyról, de jelenleg egyikükkel kapcsolatban sem tudunk folyamatban lévő stúdiumokról.¹⁶ E szerzők életműve olyan hatalmas, hogy doktori disszertációk, sőt nagydoktori disszertációk is születhetnének róluk.¹⁷ Ugyanez a helyzet Kollár Ádám Ferencel: nem mondható elfeledett szerzőnek, különösen ami a politikai jellegű írásait illeti, s Ján Tibenskynek köszönhetően van róla életrajz is, de az már jócskán elavult.¹⁸ Azóta viszont megjelent levelezése is, Soós István jóvoltából.¹⁹ Márpedig egy levelezéskiadás mindig új szintézisért kiált – hiszen rendkívüli módon gazdagíthatja, árnyalhatja a szerzőről alkotott képünket. Szintén újra kellene olvasni és újra kellene értelmezni Palma Ferenc Károly népszerű magyar történetét, vagy Wagner Károly kiváló munkáit, az *Analectát*, a *Collectaneát*, illetve kézíratos hagyaté-

¹⁵ Kézíratos krónikája az 1701–1720 közötti évekről: Gabriel KOLINOVICS, *Commentariorum de rebus Ungaricis Libri XIII. Ubi Gesta Ab Anno, MDCCI. ad annum MDCCXX. [...] accuratione summa recensentur* (Senquiczi, 1742, kézirat), Egyetemi Könyvtár (=EK) Ms. G. 86; különleges „kismonográfiája” az 1741. évi országgyűlésről: Gabriel KOLINOVICS, *Nova Hungariae periodus [...] sive Comitiorum generalium, quibus [...] Maria Theresia in reginam Hungariae Posonii anno 1741 inaugurabatur [...] libris novem absolutissima narratio*, szerk. Martinus Georgius KOVACHICH (Budae: typis Regiae Universitatis, 1790); a szerzőre lásd Ján Milán DUBOVSKÝ, *Gabriel Kolinovič Šenkvičský 1698–1770* (Šenkvice: Obec Šenkvice, 1998); Tóth Gergely, „Felekezeti és történelmi emlékezet: A Rákóczi-szabadságharc a 18. századi honi történetírásban”, *Történelmi Szemle* 52, 1. sz. (2010): 13–36, 26–27; további adatokkal: KOLTAI András, „Kolinovics Gábor, senkvici”, in KÓSZEGHY és TAMÁS, *MAMŰL*, 5:470.

¹⁶ Katona életére és munkásságára lásd THOROCZKAY Gábor, „Előszó”, in KATONA István, *A kalocsai érseki egyház története: I. rész*, ford. TAKÁCS József, szerk., jegyz., előszó THOROCZKAY Gábor, szerk. ROMSICS Imre (Kalocsa: Kalocsai Múzeumbarátok Köre, 2001), i–viii; Fontos dolgozat történetírói módszereiről: SZABADOS György, „Katona István történetírói időszerűségéről”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 112, 5–6. sz. (2008): 686–688; újabban: DÖBÉK Ágnes, „Katona István történetíró levelei Eszterházy Károly egri püspökhöz: Adalékok Katona munkamódszeréhez és a *Historia Critica Regum Hungariae* kiadástörténetéhez”, *Lymbus* 21 (2023): 355–372. Pray Györggyel bőséges irodalom foglalkozik. Néhány frissebb munka: SZABADOS György, *A magyar történelem kezdeteiről: Az előidő-szemlélet bangsúlyváltásai a XV–XVIII. században* (Budapest: Balassi Kiadó, 2006), 184–201; BÁTHORY Orsolya, *Pray György »Epitome Rerum sub Josepho II. Leopoldo II. et Francisco I. regibus Hungariae gestarum« című műve (bevezető tanulmány és szövegközlés)*, doktori (PhD) értekezés, Debreceni Egyetem BTK, 2009; Soós István, „Felzárkózás vagy lemaradás?...”, 238–247. Wagner Károlyra újabb tanulmány: SZÓKE Kornélia, „Wagner Károly, a modern genealógus”, in *Stephanus noster: Tanulmányok Bartók István 60. születésnapjára*, szerk. JANKOVICS József és mások, 409–421 (Budapest: Reciti, 2015).

¹⁷ Prayról született is, lásd Báthory Orsolya előző jegyzetben idézett dolgozatát.

¹⁸ JÁN TIBENSKÝ, *A királynő könyvtárosa: Adam František Kollár élete és művei* (Bratislava: Madách Könyv- és Lapkiadó, 1985).

¹⁹ Lásd KOLLÁR Ádám Ferenc, *Levelezése*, szerk. SOÓS István, Magyarországi tudósok levelezése 4 (Budapest: Universitas Könyvkiadó, 2000).

kát.²⁰ Az utóbbi különösen lényeges. Hiszen a felsorolt szerzők után többnyire nagy kéziratosságot maradt, további feladatokat és lehetőségeket kínálva a kutatóknak.

A nagyokhoz sorolható még Kaprinai István (1714–1785), a jezsuita okiratmásoló, -gyűjtő és -feldolgozó iskola igen jeles tagja. Torzóban maradt életműve sokáig szinte teljesen eltűnt a kutatói szemek elől, az utóbbi években ugyanakkor készült egy-egy dolgozat egyházi szónoklattanáról és kézirati hagyatékáról, továbbá megjelent Dobai Székely Sámuellel folytatott levelezése is.²¹ Műhelyünk új tagja, Kis Iván nekilátott tudományos munkássága feltárásának.²² Végül kiemelném még Koller József kimagasló pécsi püspökségtörténetét, amelyről szintén keveset lehet hallani és olvasni mostanság.²³

Protestáns oldalon jól kutatott a Buriusok egyháztörténeti munkássága, és Debreceni Ember Pál, vagy Bod Péter ez irányú művei sincsenek elhanyagolva.²⁴

²⁰ Franciscus Carolus PALMA, *Notitia rerum Hungaricarum...*, I–III (Tyrnaviae: Typis Collegii Academici Soc. Jesu, 1770); Carolus WAGNER, *Analecta Scepusii sacri et profani*, I–II (Viennae: Joannes Thoma, 1774); Carolus WAGNER, *Collectanea genealogico-historica illustrium Hungariae familiarum...*, I–IV (Posonii–Pestini–Lipsiae: Landerer, 1802). Palmára frissebben: TÓTH Gergely, „Ex-jezsuiták: Önkép, önreprezentáció és a rend 1773. évi megszüntetésének emléke Palma Károly Ferenc, Pray György és Katona István történeti munkáiban”, in *Egyházi társadalom a 18. században*, szerk. FORGÓ András és GÓZSY Zoltán, Pécsi Egyháztörténeti Műhely 11, 411–425 (Pécs: META Egyesület, 2019), 411–419. Wagnerre lásd a 16. jegyzetet.

²¹ SZÁRAZ Orsolya, „Itáliai hitszónokok Kaprinai István egyházi szónoklattanában”, in *Olasz-magyar irodalmi és művelődési kapcsolatok a 18–19. században*, szerk. DÖBÉK Ágnes, 17–31 (Budapest: Reciti, 2022); MÁTYÁS Melinda, „A Hevenesi-, Kaprinai-, Pray-kéziratgyűjtemény feldolgozásának kérdései”, in *Hagyományok és kihívások V: Múlt és jövő: Országos Könyvtárszakmai Nap, 2016*, szerk. SZABÓ Panna és SZÉKELYNÉ TÖRÖK Tünde, 111–119 (Budapest: ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, 2017); M. HORVÁTH Mária, szerk., *Dobai Székely Sámuel és Kaprinai István levelezése*, Pázmány Irodalmi Műhely: Források (Piliscsaba: PPKE BTK, 2008).

²² KIS Iván, *Kaprinai István »Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad...« című műve (1767–1771): A szerző forráshasználata és történetírói módszerei*, szakdolgozat, Budapest, ELTE BTK, 2024; KIS Iván, „A Cillei-gyilkosság Kaprinai István *Hungaria diplomatica...* című munkájában: Források, munkamódszer, kortársak”, *Fons* 31, 3. sz. (2024): 357–384. Lásd még jelen kötetben megjelent tanulmányát.

²³ JOSEPHUS KOLLER, *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum*, I–VII (Posonii–Pestini: Landerer, 1782–1812). Öröndetes, hogy 2002-ben emlékkonferenciát tartottak a szerzőről, bizonyos előadások tanulmányra formált változata pedig meg is jelent. Lásd FONT Márta és VARGHA Dezső, szerk., *A Koller József emlékkonferencia (2002. október 24–25.) válogatott előadásai*, Tanulmányok Pécs történetéből 13 (Pécs: Pécs Története Alapítvány, 2003). Olyan kutatóról azonban, aki jelenleg elmélyültebben vizsgálja Koller életművét, nem tudok.

²⁴ Buriusnak Tarnai óta nincs kutatója. Debreceni Ember Pállal Csorba Dávid foglalkozott elmélyültebben, számos tanulmánya közül a legutóbbiak: CSORBA Dávid, „Debreceni Ember Pál kéziratossá predikációinak tanulságai”, *Sárospataki Füzetek* 20, 3. sz. (2016): 63–93; CSORBA Dávid, „Debreceni Ember Pál fordítási és értelmezési technikái (1702)”, in *Nunquam autores, semper interpretes: A magyarországi fordításirodalom a 18. században*, szerk. LENGYEL Réka, 15–38 (Budapest: MTA BTK ITI, 2016). Bod Péternek is van jelenleg kutatója, sőt monográfiája, Gudor Kund Botond személyében. Lásd GUDOR Kund Botond, *Bod Péter (1712–1769), a történetíró* (Barót: Tortoma Kiadó, 2018); GUDOR Kund Botond és GRÓF László, *Bod Péter, a kartográfus* (Sepsiszentgyörgy: Háromszék Vármegye Kiadó, 2019). A Magyar Athénáról is vannak frissebb publikációk, lásd az alábbi kötet több tanulmányát: CSÓRSZ Rumen István, HEGEDŰS Béla és TÖSKÉS Gábor, szerk.,

Ribini Jánosnak II. József regnálása idején jelenhetett meg evangélikus egyháztörténete, amely még feltárára vár.²⁵ Van értelme beszélünk protestáns szerzők által művelt történetírásról is, mert más a szemléletük, de az érdeklődési körük is, és elsősorban: egészen másfajta lehetőségeik voltak (sőt, inkább ezek hiányáról beszélhetünk). Az általuk írt művek részben külföldön jelentek meg (Okolicsányi és Parschitius Kristóf könyvei, később Schwarz Gottfried nagy vitát kiváltó *Initiája*), vagy jelentős kompromisszumokkal itthon, mint Bél Mátyás, később Tomka Szászky János művei; sokuké kéziratban maradt.²⁶ E szerzők munkáinak feltárása az utóbbi időben jól haladt.²⁷ A század második felében a felekezeti jelleg kevésbé volt meghatározó, inkább a terézianus, jozefinista kormányzathoz való viszony, az ahhoz való közeledés kapott fontos szerepet. Több jeles historikus érkezik protestáns oldalról, így például Benczur József, vagy Cornides Dániel,

Historia litteraria a XVIII. században, Irodalomtudomány és kritika: Tanulmányok (Budapest: Universitas Kiadó, 2006). Bod Péter magyar egyháztörténetére újabban lásd Tóth Gergely, *Szent István, Szent Korona, államalapítás a protestáns történetírásban (16–18. század)* (Budapest: MTA BTK TTI, 2016), 137–142. Debreceni Ember Pálra és Bod Péterre még lásd újabban Tóth Zsombor, *A hosszú reformáció jegyében: vallási perzekúció és tanúságtétel a református irodalmi hagyományban a gyászévtizedtől 1800-ig*, Humanizmus és reformáció 41 (Budapest: BTK ITI, 2023).

²⁵ Ioannes Ribini, *Memorabilia Augustanae Confessionis in Regno Hungariae...*, I–II (Posonii: Carolus Gottlob Lippert, 1787–1789).

²⁶ A felsoroltakra összefoglalólag: KOSÁRY, *Művelődés...*, 145, 148–149, 150–153.

²⁷ Okolicsányira lásd Tóth, „Historia querelarum...”; Parschitiusra: ZOMBORI István, „Bél Mátyás és a *Notitia Hungariae*”, in BÉL Mátyás, *Csongrád és Csanád megye leírása*, ford. LAKATOS Pál és TÉGLÁSSY Imre, szerk., tan., jegyz. ZOMBORI István, A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1980–81/2 (Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 1984), 116–118, 128–133; Schwarz kapcsán lásd Tóth, *Szent István...*, 103–136. Bél Mátyással a szlovák és a magyar kutatás is elég intenzíven foglalkozott az utóbbi évtizedekben. Csak néhány fontosabb munkát említek a frissebbek közül: BÉL Mátyás, *Levelezése*, szerk. SZELESTEI N. László, Magyarországi tudósok levelezése 3 (Budapest: Balassi Kiadó, 1993); Tóth Gergely, *Bél Mátyás »Notitia Hungariae novae...« c. művének keletkezéstörténete és kéziratának ismertetése*, doktori disszertáció, kézirat, Budapest, ELTE BTK, 2007; KOMLÓSSY Gyöngyi, *Bél Mátyás irodalom- és nyelvtörténeti munkái, különös tekintettel »Héber–magyar etimológiai szótár«-ára és annak az életműben elfoglalt helyére*, doktori disszertáció, kézirat, Szeged, SZTE BTK, 2008; KOMLÓSSY Gyöngyi, *A különös magyar nyelv: Adalékok Bél Mátyás nyelvtudományi munkásságához*, *Historia Litteraria* 27 (Budapest: Universitas Kiadó, 2010); Ivona KOLLÁROVÁ és Imrich NAGY, *Matej Bel: Osobnosť, médium a transfer ideí na prahu osvietenstva* (Bratislava: Literárne informačné centrum, 2021); MILOŠ JESENSKÝ, szerk., *Belianum: Zo života a diela Mateja Bela* (Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2021); Tóth Gergely, „Egy hungarus értelmiségi pályafutásának tipikus és egyedi vonásai: Bél Mátyás elfeledett (ön)életrajza”, *Történelmi Szemle* 64, 3. sz. (2022): 417–445. *Notitiájának* kéziratban maradt vármegyeleírásait kutatócsoportunk adja ki: tízkötetes sorozatunk nyolcadik darabjánál tartunk. Lásd Matthias BEL, *Notitia Hungariae novae historico geographica [...] Comitatum ineditum tomi I–VIII*, szerk. Gregorius Tóth és mások (Budapestini: MTA BTK TTI, 2011–2024). Kutatócsoportunkból rajtam kívül Beni Bernadett, Gözsy Zoltán, Jarmalov Rezső és Tóth Péter vesz még részt a munkában. Bél munkásságának, vagyis a komplex, földrajzi-történelmi szempontú országleírásnak az egyik jellegzetes folytatója Ladislaus Bartholomaeides (1754–1825), akire újabban lásd RESTÁS Attila, „Ladislaus Bartholomaeides kisebb latin nyelvű munkái”, in *Humanista történetírás és neolatin irodalom a 15–18. századi Magyarországon*, szerk. BÉKÉS Enikő, KASZA Péter és LENGYEL Réka, 178–186 (Budapest: MTA BTK ITI, 2015).

akik bekapcsolódnak a történeti, közjogi vitákba.²⁸ Életművüknek azonban máig nincs feldolgozása.

A történelem segédtudományai

Külön kell említenünk a történelem segédtudományait a korszakban. E stúdiumok lassú léptekkel indulnak el a század első felében, hogy majd az egyetemi reformokkal lendüljön fel a művelésük.²⁹ A diplomatikát illetően sokáig nem volt teoretikusa a területnek. A század második felének öröndetes jelensége a *bellum diplomaticumok*, az „oklevélháborúk” megindulása, így a Szilveszter-bulla és a pannonhalmi alapítólevél körül, vagy a váradi püspökség alapítása kapcsán.³⁰ Ismeretesek e viták, de úgy gondolom, hogy monografikus feldolgozást is megérnének, mert szinte e tollharcokban születik meg a magyarországi történetírás, mint tudományág, ahol már vannak valós idejű diskurzusok, egymás műveire reflektáló megnyilatkozások, kritikai megjegyzések. Közben az egyetemi tanszékekkel létrejön az intézményes háttér; előbb Pray, majd Schwartner Márton ír diplomatikai egyetemi tankönyvet. Fontos lenne ezért a korszak oklevéltani kutatásainak történetét megírni. Sinkovics István már értekezett e tárgyban, s mások is, így korábban Gárdonyi Albert, de ezek csak rövid összefoglalások.³¹

Igen hasznos lenne a többi segédtudomány ilyen jellegű áttekintése is, így a címtan, pecséttan, éremtan korabeli kibontakozásának vizsgálata. Szintén tanulságos lenne a családtörténeti kutatások alakulásának részletes végigkövetése, vagyis azé a folyamaté, amely az önigazoló, reprezentatív, kevésbé tudományos családfák-

²⁸ Benczurra újabban lásd STIPTA István, *A magyar jogtörténet-tudomány kétszáz éve*, A Pólay Elemér Alapítvány könyvtára 57 (Budapest: A Pólay Elemér Alapítvány Iurisperitus Betéti Társasága, 2015), 19–20. Cornidesre és az ősmagyarok vallásáról szóló dolgozatára lásd VOIGT Vilmos, „*Commentatiunculus de religione veterum Hungarorum* D. Cornidis”, in KASZA, KISS és MOLNÁR, *Scientiarum miscellanea...*, 243–248.

²⁹ Általánosságban ezekre lásd GÁRDONYI Albert, *A történelmi segédtudományok története Magyarországon* (Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1926), in BARTONIEK Emma, GÁRDONYI Albert és DÉZSI Lajos, *A magyar történettudomány kézikönyve*, 231–268 (Budapest: Könyvtértékesítő Vállalat, 1987); újabb összegzések: BERTÉNYI Iván, szerk., *A történelem segédtudományai*, A történettudomány kézikönyve (Budapest: Osiris Könyvkiadó, 2006).

³⁰ A Szilveszter-bulla kapcsán folyó vitára újabban lásd TÓTH, *Szent István...*, 19–26, 72–76, 121–126. A pannonhalmi alapítólevél kapcsán lásd THOROCZKAY Gábor, „Szent István pannonhalmi oklevelének historiográfiája”, in *Mons Sacer 996–1996: Pannonhalma 1000 éve*, szerk. TAKÁCS Imre, 3 köt. (Pannonhalma: Pannonhalmi Főapátság, 1996), 1:90–109. A váradi püspökség alapítása ügyében zajlott polémiaira újabban lásd kutatócsoportunk tagjának rövidesen megjelenő tanulmányát: JARMALOV Rezső, „Egy elmérgesedő történész-disputa: Pray György és Gánóczy Antal vitája a váradi püspökség alapításáról” (megjelenés alatt). E vitákra általában még lásd Sánta Sára tanulmányát a jelen kötetben!

³¹ GÁRDONYI, „A történelmi segédtudományok...”, 234–239; SINKOVICS István, „Pray György diplomatikája”, *Levélári Közlemények* 44–45 (1974): 525–548.

tól vezet a kritikai genealógiáig, tehát a fiktív Estoras-hősökben tobzódó *Trophae-umtől* Wagner Károly *Collectaneá*jáig.³² Ejtsünk még szót emellett a római antikvitás kutatásáról, amely a humanista előzmények után újra megindult Magyarországon a korszakban. Külföldi szerzők is sok emléket feltártak, mint például Marsigli, de honi régiségbúvárok ugyancsak mutattak fel eredményeket, úgy mint Bél Mátyás, a szász Johann Seivert, majd a legnagyobb, Schönvisner István. Ennek a területnek már van kutatója, mégpedig a BMNM munkatársa, Sánta Sára személyében.³³

Historia litteraria

A korabeli tudományosság fontos műfaja volt a historia litteraria, amely egyszerre jelentett művelődés-, tudomány-, illetve irodalomtörténetet. A honi irodalmárok már régóta komolyan foglalkoznak ezzel a régióval, hiszen számukra elsődrendű fontosságú.³⁴ Ha az egyes latinul író szerzőket tekintjük, Czvittinger *Specimenje*, Desericzky Ince József *Vindicatio*ja eléggé fel van tárva,³⁵ Rotarides Mihály *Lineamentája* viszont már kevésbé, bár az igaz, hogy az életmű is eléggé szerény, illetve jelentős részben kéziratban maradt.³⁶ Wallaszky Pálnak azonban újabban akadt kutató-

³² A genealógia fejlődésének áttekintése: PANDULA Attila, „Genealógia”, in BERTÉNYI, *A történelem...*, 11–26; a kevésbé tudományos igényű „barokk” családfákra, további nagy irodalommal lásd BENE Sándor, „A Zrínyiek: egy családtörténet története”, in *A Zrínyiek a magyar és horvát történelemben*, szerk. BENE Sándor és HAUSNER Gábor (Budapest: Zrínyi Kiadó, 2007), 271–319; a lassan tudományossá váló családtörténeti kutatásokkal kapcsolatban lásd TÓTH Gergely, „Theatrum nobilitatis Hungaricae: Bél Mátyás családtörténeti kutatásai”, *Fons* 17, 3. sz. (2010): 321–337; TÓTH Gergely, „Egy koholmány hosszú árnyéka: Esterházy Pál genealógiai fikciójának utóélete a 18–19. században”, in *Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás: Egy 17. századi arisztokrata életpályája a politika és a művészet határvidékén*, szerk. ÁCS Pál, 357–372 (Budapest: Reciti, 2015). Ugyancsak érinti a genealógia tudományossá válásának folyamatát: SZÓKE Kornélia, *Genealogia variabilis: Tanulmány a genealógia műfajairól a Thurzó-család példáján*, doktori disszertáció, Miskolc, ME BTK, 2017.

³³ Lásd SÁNTA Sára, „Schönvisner István és az Antiquitates: Az első magyar városmonográfia mintái és forrásai”, in KASZA, KISS és MOLNÁR, *Scientiarum miscellanea...*, 69–74; SÁNTA Sára, „Chronicle of The First Planned Excavation in Hungary: István Schönvisner and *De Ruderibus*”, *Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis* 55 (2019): 233–245; SÁNTA Sára, *A magyar ókori kutatás atyja, Schönvisner István*, Magyar Történelmi Emlékek: Értekezések (Budapest: HUN–REN BTK TTI, 2024). Itt említünk még meg Köleséri Sámuel, akinek antikvariánus munkásságára újabban lásd SÁNTA Sára, „Köleséri Sámuel, az erdélyi polihisztor régiségbúvár”, in BÉKÉS, KASZA és MOLNÁR, *A latin nyelv...*, 371–377.

³⁴ Tekintélyes kötet a magyarországi historia litterariáról, tematikus bibliográfiával: CSÖRSZ, HEGEDŰS és TUSKÉS, *Historia litteraria...*; TUSKÉS és KNAPP, „History of Neo-Latin Studies...”, 191–194.

³⁵ Utóbbira újabban lásd TÓTH Sándor Attila, „Társadalmi-művelődési körkép Desericzky Ince *Vindicatio*járól”, in *Il ruolo delle religioni e delle chiese nella formazione delle società in Europa e nel Nuovo Mondo*, szerk. EÖRDÖGH István, 234–246 (Szeged: Gradus ad Parnassum, 2005); SZÖRÉNYI László, „Desericzky Ince védirata a magyar műveltségéről”, in BÉKÉS, KASZA és LENGYEL, *Humanista történetírás...*, 168–177.

³⁶ Műveit és a rá vonatkozó régebbi (részben szlovák) szakirodalmat lásd CSÖRSZ, HEGEDŰS és TUSKÉS, *Historia litteraria...*, 645–646. Újabban érinti személyét: BÁTORI Anna, „A tudás hálózatai:

ja Bátor Anna személyében.³⁷ Kevés szó esik viszont az utóbbi időben a piarista Horányi Elekről, a *Memoria Hungarorum* megalkotójáról.³⁸ Ellentmondásos figurája, jezsuitákkal való konfliktusa, nagy irodalomtörténeti lexikona, kapcsolatrendszere új feldolgozóra vár, különösen, hogy időközben megjelent – sajnos, szinte észrevétlenül – a levelezése is.³⁹

Nyelvtudomány, jogtudomány, politikai irodalom

A nyelvtudomány esetében úgy látom, hogy a nyelvészek és irodalmárok kellően kutatják a korszak nagyjait, s részben latin nyelvű írásaikat (Bél Mátyás ez irányú munkásságáról, Otrokoci Főrőről, Kalmár Györgyről, Sajnovics Jánosról, Gyarmathi Sámuelről is elmondható ez).⁴⁰ De talán a korszak jogtudományi, közjogi tematikájú munkáit, és ezen belül is a jozefinista kor alatt készített írásokat, majd az 1790-ben bekövetkező nagy felbolydulás során kipattanó közjogi, történelmi viták irodalmát nem övezi mostanában akkora figyelem, s ezért érdemes lenne újra górcső alá venni őket.⁴¹ A különböző disputák nagyrészt latinul folytak, így bőven lenne tennivalója itt egy latinistának.

Rotarides Mihály és Wallaszky Pál: egy kapcsolat olvasatai”, in BÉKÉS, KASZA és LENGYEL, *Humanista történetírás...*, 259–266.

³⁷ Wallaszky művei és a vele kapcsolatos régebbi irodalom: CSÖRSZ, HEGEDŰS és TÜSKÉS, *Historia litteraria...*, 670–671; újabban lásd BÁTORI Anna, „A tudás hálózatai: Wallaszky Pál historia litterariája és a 18. századi tudástranszfer (Módszertani kísérlet)”, *Irodalomismeret* 27, 3. sz. (2016): 35–63.

³⁸ Nemrégiben készült tanulmány róla, fontos problémafelvetésekkel: SZELESTEI N. László, „Horányi Elek, a lexikonszerző”, *Vigilia* 80, 1. sz. (2015): 20–25. Kisebbségi dolgozat egy neki tulajdonított értekezésről: ZSOLDOS Endre, „Weiss Ferenc, Horányi Elek és Akai Kristóf”, *Magyar Könyvszemle* 137, 2. sz. (2021): 232–242.

³⁹ HORÁNYI Elek, *Levelezése*, szerk. SZELESTEI N. László (Budapest: MTA-PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2016).

⁴⁰ Összefoglalólag lásd KOSÁRY, *Művelődés...*, 157–158, 589–593. Az újabb irodalomból C. Vladár Zsuzsa nevét lehetne külön kiemelni, aki régóta fordítja és kutatja a 17–18. századi latin nyelvű magyar grammatikákat, s egyéb nyelvtani, nyelvészeti témájú szakmunkákat.

⁴¹ A 18. századi jogtudományi művek szemléje: KOSÁRY, *Művelődés...*, 158–159, 593–599, illetve újabban STIPTA, *A magyar jogtörténet-tudomány...*, 19–62. Az ekkor keletkezett politikai, közjogi tematikájú írások (meglehetősen elavult, de még használható) áttekintése: BALLAGI Géza, *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*, bev. NAGY Ágoston (Budapest: Dialóg Campus, 2015). (Az 1888. évi kiadás reprintje.) Az 1790-es évek elején igen sok vitatéma akadt: ezek egyike volt a Szent Korona eredete, története, jelentősége. Erre vonatkozó korábbi elemzések: BODNÁR-KIRÁLY Tibor, „Koronaeszmé és történelem: Vita a Szent Koronáról a 18. század végi Magyarországon”, in *Politikai elit és politikai kultúra a 18. század végi Magyarországon*, szerk. SZIJÁRTÓ M. István és SZÜCS Zoltán Gábor, Talentum Sorozat 8, 170–191 (Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2012); BODNÁR-KIRÁLY Tibor, „Szent Korona és nemzeti karakter a 18. század végének magyar eszméletörténetében”, in *»Politica philosophiai okoskodás«: Politikai nyelvek és történeti kontextusok a kőzépéktől a 20. századig*, szerk. FAZAKAS Gergely Tamás, MIRU György és VELKEY Ferenc, 209–219 (Debrecen: Debreceni Egyetem Történeti Intézet, 2013). Lásd még TÓTH, *Szent István...*,

Természettudományok

A korszak természettudományos irodalma kapcsán két alapvető problémára szeretném felhívni a figyelmet. Egyrészt, az e tárgyban született művek még nagyobb „veszélyben” vannak, vagyis még inkább fenyegeti őket az elfeledés, a mellőzés. Ennek oka a „kis számok törvénye”: mivel egyre kevesebb latinista van, egyre kevésbé valószínű, hogy lesz olyan kutató, aki szilárd latintudás mellett megfelelő természettudományos képzettséggel, vagy legalább érdeklődéssel bír.

Van emellett egy másik „probléma” is, mégpedig az, hogy ennek dacára nem mondhatunk le e művekről mintegy nyugodt lelkiismerettel, mondván, hogy foglalkozzanak ezzel a természettudósok – ha tudnak. E munkák ugyanis a többi diszciplína alkotásaihoz hasonlóan eme korszak művelődésében gyökereznek, vagyis nem valami elzárt, steril, elkülönülten fejlődő tudományág termékei. Hogy erről meggyőződünk, elég belelapozni e munkákba, s rögtön látni fogjuk, hogy telve vannak antik auktoroktól származó idézetekkel – és nem azért, mert műveltnek akart látszani az adott szerző, hanem mert az antik ismeretanyag ekkor még élő, inspiráló erő, fontos hivatkozási pont volt a kor tudósainak – a természettudósoknak is.⁴² Itt van szemléletes példának Fischer Dániel (1695–1746), a sokoldalú természettudós és orvos munkája a himlő elleni népi gyógymódról. Pliniusszal kezdi mondandóját, Hérodotoszsal folytatja, majd nem sokkal később a nagy római medikus tekintélyt, Celsust idézi – és ez így megy az egész műben.⁴³ Azt meg mondani sem kell, hogy kiváló latinsággal írja mindezt – köszönhetően a humanista alapú iskolai oktatásnak. Vajon mondhatjuk egy ilyen műre, hogy nincs közünk hozzá? Én úgy gondolom, hogy semmiképpen sem!

Ezek után már csak a nagy életművet maguk után hagyó, és kutatójukat váró tudósokat sorolhatom hosszasan – az orvosok között Raymann János Ádámot, Molner Károly Ottót, Deccard János Kristófot, a már említett Fischert, Perliczy János Dánielt, Torkos Justus Jánost, Plenck Józsefet, a polihisztor Hatvani Istvánt; a fizikai, kémiai kutatásokkal foglalkozó tudósok közül Csiba Istvánt, Lipsicz Mihályt,

149–172; TÓTH Gergely, „Az Aranybulla recepciója a 18. századi politikai irodalomban, történetírásban és jogtudományban”, *Századok* 156, 6. sz. (2022): 1087–1118. Lazán ide kapcsolódik a korabeli latin nyelvű újságírásról szóló fontos dolgozat: BALOGH Piroksa, „A nyelvkérdés és a latin újságírás paradoxonai a 18. század végén”, in BÉKÉS, KASZA és LENGYEL, *Humanista történetírás...*, 207–219.

⁴² Igen emlékezetes kifejtése e jelenségnek, bár a 16–17. századra vonatkozóan: Gerhard OESTREICH, *Neostoicism and the early modern state*, szerk. Brigitta OESTREICH és H. G. KOENIGSBERGER, ford. David McLINTOCK, Cambridge Studies in Early Modern History (Cambridge: Cambridge University Press, 1982), 1–9.

⁴³ Daniel FISCHERUS, *De remedio rusticano, variolas per balneum primo aquae dulcis post vero seri lactis felicitate curandi [...] commentatio* (Erfordiae: Weber, 1742). Fischerre újabban: SZELESTEI N., *Irodalom- és tudománysszervezési törekvések...*, 76–82; BOGÁR Judit, „Fischer Dániel”, in KÓSZEGHY és TAMÁS, *MAMÚL*, 3:128.

Szathmári Paksi Mihályt, a későbbiek közül a rendkívül sokoldalú Horváth K. Jánost, Pázmándy Gábort, Makó Pált; a csillagászat és matematika tudósai között a történészként is ismert Kéri Borgia Ferencet, Jánossi Miklóst, Reviczky Antalt, s természetesen Hell Miksát; az agráriumról író tudósok között Bél munkatársát, Matolai Jánost, Domby Sámuel, és Mitterpacher Lajost.⁴⁴ Utóbbi szerző jezsuitaként, s egyben a bélyei Savoyai-birtok jószágigazgatójának fiaként már a Theresianum-ban is mezőgazdasági előadásokat tartott, majd a budai egyetemen a mezőgazdasági tanszék vezetője lett. Fő munkájára, az *Elementa rei rusticae* című kötetre érdemes még egy búcsúpillantást vetnünk. Teljes természetességgel szövődik bele ebbe az erősen gyakorlati célokat kitűző műbe is Columellának, Varrónak és Catónak, az antikvitas nagy mezőgazdasági auctorainak a tudása, állításai; ami Fischer értekezéséhez hasonlóan jelzi nekünk, hogy Mitterpacher a mi szerzőnk is, nemcsak az agrártörténet kutatóié.⁴⁵ Ugyanez igaz a többi latinul író és fentebb említett tudósra is.

⁴⁴ Áttekintésük: KOSÁRY, *Művelődés...*, 159–186, 602–647. Természetesen itt is vannak olyan szerzők, akikről rendelkezésre állnak frissebb kutatási eredmények. A Monok István vezette Speculum Kutatócsoport (Tokaj-Hegyalja Egyetem) már több természettudományos vonatkozású 16–18. századi munkát megjelentetett – a szerzőkről szóló alapos tanulmányok kíséretében –, így az említett Domby Sámuel értekezését a tokaji borról (1758), vagy Szirmay Antal ismertetését a tokaji szőlőhegyekről és szőlőkről (1798). Lásd DOMBY Sámuel, *De vino Tokaiensi – A tokaji borról, 1758*, ford. PETŐ Gábor, jegyz., tan. N. Kis Tímea, Europica varietas Tokajensis – Acta Universitatis Tokajensis Sárospataki – Patrimonium culturale – Fontes 3 (Budapest–Sárospatak: L'Harmattan Kiadó–Tokaj-Hegyalja Egyetem, 2022); SZIRMAY Antal, *Notitia montium et locorum viniferorum Zempleniensis, 1798. A tokaji, vagy is hegyljai szőlőknek ültetéséről, 1810*, ford. PETŐ Gábor, jegyz., tanulmány ORBÁN Áron, Europica varietas Tokajensis. Acta Universitatis Tokajensis Sárospataki – Patrimonium culturale – Fontes 4 (Budapest–Sárospatak: L'Harmattan Kiadó–Tokaj-Hegyalja Egyetem, 2022). Dombyra frissebb tanulmány, ugyanebből a műhelyből: Eszter SIPOS, „Exploring the eighteenth-century concept of soil as reflected in Sámuel Domby's *De vino Tokaiensi*”, *Hungarian Studies* 37 (2023): 129–141. Lengyel Réka nemrég Hatvani Istvánról írt tanulmányt. Lásd LENGYEL Réka, „A polihisztor tudományosság utolsó nagy korszaka: Hatvani István munkássága és az *Introductio ad principia philosophiae*”, in KASZA, KISS és MOLNÁR, *Scientiarum miscellanea...*, 125–132. Deccarda utóbb lásd KINCSES Katalin Mária, „Johann Christoph Deccard (1686–1764) botanikus, soproni evangélikus líceumigazgató”, *Orpheus Noster* 13, 2. sz. (2021): 96–104. Hell Miksáról és munkásságáról friss angol nyelvű monográfia áll rendelkezésre: Per Pippin ASPAAS és László KONTLER, *Maximilian Hell (1720–92) and the ends of Jesuit science in enlightenment Europe*, Jesuit Studies 27 (Leiden–Boston: Brill, 2019). A korabeli természettudományos kutatók információcserejét szemlélteti tanulmányában kutatócsoportunk tagja: TÓTH Péter, „Természettudósok kapcsolatai a 18. században”, *Publicationes Universitatis Miskolcensis: Sectio Philosophica* 24, 1. sz. (2020): 417–424. Végül említendő még egy fontos dolgozat, amely sokoldalúan mutatja be egy 18. század első felében élt evangélikus iskolarektor naplóján keresztül a korabeli természettudományokat és a Hungarus értelmiség hozzájuk való viszonyát: BOGÁR Judit, *Egy késmárki polihisztor élete és munkái, felfjegyzéseinek tükrében: Ifj. Buchholtz György naplója (1709–1737)*, doktori (PhD) értekezés, Piliscsaba, PPKE BTK, 2009, különösen: 103–152.

⁴⁵ Az antik citátumokat lásd Ludovicus MITTERPACHER, *Elementa rei rusticae* (Buda: typis Regiae Universitatis, 1779), 199, 200, 223, 239, 267, 321 stb. A személyére vonatkozó újabb irodalmat lásd JUHA Mariann, „Mitterpacher Lajos, mitternburgi”, in KÓSZEGHY és TAMÁS, *MAMŰL*, 7:447.

Összegzés

Rövid összefoglalásomban a 18. századi latin nyelvű tudományos irodalomról, annak kutatottságáról igyekeztem egy rövid áttekintést nyújtani. Nem kétséges, hogy sok helyen kiegészíthető és kiegészítendő még ez a szintézis, különösen a fehér foltok listája, vagyis azon szerzőké, műveké, vagy egyéb témáké, amelyek kutatójukra várnak. Bízom abban ugyanakkor, hogy a fentiekből is kiderült: akik latinistaként első témájukon gondolkodnak, vagy új kutatási területeket keresnek, azok itt bőségesen találhatnak maguknak, akár az általam elősoroltakból is. A Bél Mátyás Neolatin Műhely tagjai is ilyen kevésbé kutatott témák vizsgálatára vállalkoztak, amint arra igyekeztem is utalni az összefoglalásomban. Emellett kutatócsoportunk szívesen ajánl segítséget azoknak, akik rászánják magukat valamely 18. századi szerző vagy tárgykör tanulmányozására – akár témavezetés, akár tanácsadás, lektorálás, akár közös munka formájában. Egyvalami bizonyos: a fenti kutatási témák elsősorban ránk, latinistákra, „neolatinistákra” várnak: más aligha fogja elvégezni helyettünk.

GERGELY TÓTH

**The State of Research on 18th-century Latin Scientific Literature
in Hungary Today
(Partial Overview, Raising Some Issues and Recommendations
for Research)**

In my study, I tried to review the progress of research in the areas of 18th-century Neo-Latin scholarly literature in Hungary – primarily with regard to works and authors with Hungarian relevance. I did not cover all disciplines in the same depth. I put more emphasis on historiography and its auxiliary sciences, and on 'historia litteraria' (which was a kind of literary or rather cultural history in the period), while other disciplines were examined in less detail. In general, I have found that many scientific works or even entire oeuvres from this period are still unexplored and unprocessed, but there are also authors and works that are known but have been neglected in recent times. I have also pointed out that books in the field of natural sciences cannot be ignored by the researcher of Neolatin literature of this period, since these works were still largely written in Latin in the 18th century and in many ways represent an old humanist tradition of knowledge, thus showing great respect for ancient authorities.

In my paper I also introduced the Matthias Bel Neolatin Research Group, founded in 2023, and its members. The aim of the research group is to cultivate this large field of research, namely the 18th-century Neolatin literature – not ex-

cluding the 17th century, which is not sharply divorced from it in terms of Latin literature. The members of the workshop have been working together for a long time on various projects. The research group is happy to offer assistance to those who wish to study an 18th-century author or subject, whether in the form of tutoring, advising, proofreading or collaborative work.

Az SZTE BTK Klasszika-Filológia és Neolatin Tanszéke, valamint az ELTE HTK Irodalomtudományi Intézete szervezésében 2023. november 8–11. között Szegeden rendezték meg az VI. Neolatin Konferenciát. A kora újkori történelemmel, irodalom- és művelődéstörténettel foglalkozó hazai és határon túli kutatók segerszemléjévé fejlődött konferenciát a megszokottnál is nagyobb érdeklődés övezte, mivel ebben az évben a neolatin irodalom különböző aspektusaival foglalkozó tudományos műhelyek bemutatkozása volt a szimpózium fő célkitűzése.

A kötetben, mely a *Convivia Neolatina Hungarica* sorozat hatodik darabja, az előadások alapján készült tanulmányok szerkesztett, a megfelelő tudományos apparátussal ellátott változata olvasható. A konferencia szekcióinak logikáját némileg módosítva, a közölt írások számos aspektusból vizsgálják a 15–18. századi magyarországi és erdélyi neolatin irodalmi alkotásokat. Több, egymást remekül kiegészítő, egymással párbeszédbe lépő tanulmány olvasható a legfrissebb kora újkori lelkeség-történeti kutatásokról, a 18. századi modernizálódó történeti irodalomról, a 15–16. századi humanista historiográfiáról, egyéb filológiai és líratörténeti vizsgálódásokról, valamint a frissen alakult 18. századi neolatin költőkkel foglalkozó munkacsoport műhelyének eredményeiről is.

A változatos tematikájú, számos szerzőt, részterületet érintő, az adott téma legjobb szakértőinek tollából született tanulmányok széles körben hasznosítható ismereteket kínálnak a kötet valamennyi olvasójának.

ISBN 978 963 267 693 7

